

SZEGŐ IVÁN MIKLÓS

ÉSZTEK ÉS OROSZOK: 125 ÉV

Az észti elit újakezdte 1991 után a nemzetépítést: a hangsúlyt ezúttal az etnikai jellegre tették. Ezért nevezi David J. Smith etnikai demokráciának az észti politikai berendezkedést...

Észtország annak a Köztes-Európának, Kelet-Közép-Európának a legészakibb része, amelyet a 20. században német és szovjet-orsz nagyhatalmi versengés terelt kényszerpályára. Az országot számos tényező mellett az is elkülönítette a nyelvileg és földrajzilag közeli Finnországtól, hogy fél évszázadra gyakorlatilag semmivé vált az atlanti nagyhatalmak befolyása a Baltikumban.¹ Kikapcsolásuk az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktummal kezdődött.² Az 1940-91 közötti „hosszú második világháborúban” (David J. Smith), megszűnt Észtország önállósága: németek és szovjetek szállták meg. 1920–40 között e két nagyhatalom gyengesége, 1991 óta pedig a nemzetközi enyhülés tette reálissá a független észti állam létét.

A 20. század jelentős részében a Baltikum államai nem tudtak hatékony védelmet kialakítani vagy nagyobb regionális tömörüléshez csatlakozni. Ez nem csak rajtuk múltott: papíron maradt a „Nagy Balti Unió” Skandinávia, Finnország, a Baltikum és Lengyelország bevonásával. A finnek nemet mondtak a Szovjet-Oroszországot elszigetelő francia politikára,³ s a Balti-tenger menti országok unióját finn–svéd és lengyel–litván vetélkedés is akadályozta. Az észtek szintén tartottak a lengyelektől, Varsó nélküli balti–skandináv összefogást pártoltak. A finnekkel kétoldalú katonai együttműködést akartak, s haditengerészeti bázisokat ajánlottak a briteknek – mindkétszer hiába. Az észti–lett védszövetség létrejött, de komolyabb katonai kooperáció nélkül, akárcsak az 1934-es észti–lett–litván „balti antant”.

Így német–szovjet–orosz versengés pecsételte meg a „véres övezeten” (Snyder) belül a Baltikum sorsát is. Háború, deportálás, menekülés, holokauszt, partizánháború szedte áldozatait, szétroncsolva a térség etnikai struktúráit. Megtizedelték az észteket is, akiket az 1880-as évektől a visszaeső születésszám is sújtott.⁴ A „világ legkisebb szárazföldi nemzetállamában”⁵ az észtek mégis megőrizték nyelvüket és kultúrájukat, s a „magnemzetet” preferáló „etnikai demokráciát” kezdtek építeni 1991-től.⁶ A tragikus múltat hangsúlyozó történelmi emlékezetbe ezért nehezen illeszthető bele az észt–orosz kiegyezések pozitív hagyománya: 1920-ban a győztes (!) békében Szovjet-Oroszországnak biztonsági garanciát adtak, amely így elismerte Észtországot. Az idegen csapatoknak a határon való összehívását is tiltották az „Észt Köztársaság születési anyakönyvi kivonatában”.⁷ A tárgyalást vezető Jaan Poska reálpolitikáját ekkor Konstantin Päts, a későbbi államfő is támogatta. E „*Realpolitik*” jegyében vezették be 1925-ben, világelsőként a kisebbségi kulturális autonómiát is.

1890–1920: russzifikáció és az észt politikai irányzatok

■ Az 1890-es években még nem volt jele, hogy a korábbiakhoz⁸ hasonló népi társadalmi fenyegeti a Baltikumot: az 1860-tól erősödő russzifikáció⁹ közben volt példa észt–orosz és német–orosz összefogásra is – a kimaradó harmadik kárára. Észtország önállóságát először egy francia utazó vetette fel 1855-ben,¹⁰ ami az ötlet irrealitását jelzi. A cári birodalmon belül belső önkormányzatot élvező három balti kormányzóság¹¹ közül az északi Estlandban és a „középső” Livónia északi felén éltek észtek. A két tartományban egyaránt öt százalékot képviseltek 1897-ben az oroszok. A baltikumi parasztok 1816–19-ben felszabadultak a jobbágyág alól, s a század közepétől földet is vásárolhattak. Ez nyitott utat a szellemi emancipáció előtt, s a nemzeti ébredéssel született meg az öntudatos észt nép.¹²

Az észt nemzetépítés három periódusban zajlott: a nemzeti ébredéskor (1860–85), az első (1920–40), illetve a – jogfolytonosnak tekintett – második köztársaság idején (1991–). Az észtek a finn mintát és a herderi „Kulturvolk”-ideát követték,¹³ máig hat ez, ahogy az új nyelvfejlesztési terv mutatja.¹⁴ Bár esztofil németek és germanizált észtek ápolták az észt nyelvet az 1830-as évektől, később romlott a két csoport viszonya. A germanizáció ellen lépett fel Johann V. Jannsen is, aki lapjában, a *Postimees*-ben bevezette az „észt” népvétet 1857-ben, a *maarahvas* („föld népe”) helyett.¹⁵

A *maarahvas* nem volt elmaradott: a livóniai észt parasztok kétharmada tudott olvasni a 18. század végén. Ugyanitt orosz ortodox térítőmozgalom indult az 1840-es években. A vidéki, döntően evangélikus észt lakosság 17 százaléka tért át, terhek könnyítését remélték a „jó cártól”. E „rejtett” russzifikáció agrárlázadásokhoz vezetett a német birtokosok ellen, s eltérő hatást gyakorolhatott az egyaránt livóniai parasztszaládban született két észt politikusra, az evangélikus Jaan Tõnnisonra (1868–1941?) és az ortodox Konstantin Pätsre (1874–1956). Az utóbbi anyai ágon részben orosz is lehetett, eredetileg ortodox papnak tanult.

A 19. századi russzifikáció nagyhatalmi szinten adott orosz válasz volt az egységes Németország megeremtelésére, de összekapcsolódott a cári birodalom modernizációjával is.¹⁶ Az oroszosítás az 1860-as években a lengyel és a litván területeken kezdődött, de az 1880–90-es években a balti – estlandi és livóniai – németek privilégiumait is megnyirbálták. A középiskolai és az egyetemi oktatás (1887–89), illetve a közigazgatás nyelve az orosz lett.¹⁷ A németek gyengülése lendületet adott a Tallinnban szerveződött észt csoportnak, amely az oroszokkal konkrét politikai kérdésekben is összefogott. A tallinniak vezére Päts volt, aki megalapíthatta a *Teataja*

című lapot – az orosz cenzúra bízott az ortodox vallású politikusban. Tallinnban a 19. század közepén több észtlakott, mint német, 1897-ben pedig 89 százalékos volt az arányuk. A Päts és Poska vezette észtek összefogása az oroszokkal csak 1904-ben váltotta le a német többséget a városi tanácsban. Päts alpolgármester lett 1904-ben. Poska pedig első észtként később Tallinn polgármesteri tisztségét is betöltötte (1913–17). Ellentétes volt ez a „tartui reneszánszsal”. Az utóbbi irányzat a németekkel működött volna együtt, s az oroszoktól tartózkodott. Hívei a *Postimees* körül tömörültek, melyet 1896-ban szerzett meg Tõnnison. Päts az 1900-as évek elején az orosz demokratikus mozgalmakkal való összefogást javasolta: győzelmüktől az észtek ügyének sikerre vitelét remélte.¹⁸

A demokratikus erők győzelme az 1905-ös orosz forradalom idején elmaradt, Päts pedig a rá kiszabott halálos ítélet elől átmenetileg emigrált. A régió belül Tallinnban volt a legkiélezettebb a helyzet: 1905. október 16-án a kormánycsapatok 150 tüntetőt lőttek le, s itt alakult a Baltikum egyetlen forradalmi szovjetje is.¹⁹ A cár politikai jogokat adott ugyan az egész birodalomnak, de Estlandban és Livóniában szükségállapotot hirdettek 1905 végén. Partizánok 184 nemesi udvarházat égettek fel, és 82 németet öltek meg. Az orosz kormány a balti német elittel együtt verte le a mozgalmat, amelyben észtek is részt vettek. Legalább hétszáz személyt végeztek ki, nyolcezeret Szibériába száműztek vagy letartóztattak. Így hiába engedett a német elit az iskoláztatásban, az etnikai feszültségek nőttek. Ám az anyanyelvi oktatás magánintézményekben terjedt 1906-tól, és segítette az észtlak kultúrnyelvvé válását.²⁰

Az 1905–1906-os események után az észtlak elitet az önállósodás kezdte foglalkoztatni, hiszen még a forradalom idején mérsékelt Tõnnisont is három hónapra börtönbe vetették (1907). Juhan Liiv költő álma („egy napon lesz észtlak állam”) 1910-ben még merésznek tűnt.²¹ De az első világháborúban meghalt tízezer észtlak férfi áldozata cselekvésre bírta az észteket: Petrográdban 40 ezren tüntettek autonómiáért 1917 márciusában, így Raamot dumaküldöttnek sikerült elfogadtatnia az orosz kormánnyal, hogy az észtlak területeket (nagyjából a mai országot) egyesítsék, és kormánybiztos alatt vonják össze. Poska került a kvázi-kormányzói posztra, s mellé tartományi tanácsot (Maapäev) is választottak.²²

1917 októberében Petrográd után Tallinnban is megragadták a bolsevikok a hatalmat. Poskát leváltották, a Maapävet feloszlatták, átmenetileg egy platformra (nyugati orientáció és észtlak függetlenség) terelve Tõnnisont és Pätsset. A bolsevik forradalmi katonai bizottság élére az orosz Rabcsinszkij került. Az iparosodott és a flottának is bázist adó Tallinnt 1917–18 fordulóján bolsevikok uralták, akik munkásokból, matrózokból szerveződtek, így felülreprezentáltak voltak köztük az oroszok. A Berlin és Szovjet-Oroszország között elhúzódó alkudozás közben a német birodalmi haderő közeledett. 1918. február 24-én, egy nappal Tallinn német megszállása előtt, Päts kormánya kikiáltotta az észtlak függetlenséget, amit a németek nem ismertek el, s letartóztatták Pätsset.

Az 1918. márciusi breszt-litovszki békében a szovjet-orosz kormány lemondott a Baltikumról. Berlin a terület bekebelezésére készült, a helyi német elittel együtt. Ám az 1918. novemberi világháborús összeomlás után kivonták a német reguláris sereget. A hatalmi úrt az észtlak nemzeti erők töltötték be: brit haditengerészeti segítséggel és katonai szállítmányokkal, finn és svéd önkéntesekkel, orosz „fehérek” csapatszeivel erősödve az észtlak függetlenségi háborúban (1919) legyőzték a balti németeket. Ezután megvédték magukat Szovjet-Oroszországtól. A Vörös Hadsereg elleni győzelem etnikai színezetű: a 35 vörös ezredből négy volt észtlak, s közülük az egyik átállt az észtlak oldalra.²³ A nemzettudat részévé vált ez: 1944-ben a Finnországból visszatért észtek ezért is mertek ismét harcba menni a Vörös Hadsereg ellen.²⁴

■ Az önálló észt állam 1920-ban Németország és Szovjet-Oroszország meggyengülése miatt jöhetett létre. Az észt katonai sikereknek azonban volt egy fontos belső tényezője is: az alkotmányozó gyűlés 1919-ben megszavazta a földosztást. Ez mozgósította a lakosságot a Vörös Hadsereggel szemben. A balti német nemesség birtokaiból 56 ezer gazdaságot alakítottak ki. A „parasztpolgári” balti államok földosztásaikkal Európa leegalitáriusabb országaivá váltak.²⁵ A függetlenség alapja az agrárreform volt. Az ipar orosz felvevőpiaca viszont 1918 után összeomlott. A sokkot idővel kiheverve, főleg angol megrendelésre dolgozva, felfutott a textilipar, a fémfeldolgozás, a fa- és a papíripár.²⁶

A kommunista pártot a függetlenség után betiltották. 1924-ben kommunista puccsot kíséreltek meg Tallinnban. Az észt kormány hadiállapotot rendelt el, néhány óra alatt a puccsot leverték. Mindez kiélezte az észt–szovjet viszonyt, mivel számos puccsistát a keleti szomszédból csempészték az országba.

A két háború közti etnikai és kulturális jellegű nemzetépítés sikeres volt: a lakosság 88,2 százaléka vallotta magát észtnak 1934-ben. A tudományban és a kulturális életben a német és az orosz helyett az egységesült, hivatalos nyelvvé vált észt került előtérbe. 1925-ben kulturális autonómiát kaptak a kisebbségek.²⁷ Ezzel az osztrák Karl Renner és Otto Bauer terveit a világon először váltották valóra.²⁸ Az elszórva élő zsidóság és a németek elégedettek lehettek a decentralizált intézményekkel, de az egy tömbben élő oroszok és svédek nem. Päts tekintélyuralmi rendszerével pedig az autonómiát is korlátozták 1934-ben. Rendszerét nem elemezhetjük, de észt történészek vizsgálják, hogy az ország 1934–40 közötti államfője a húszas-harmincas évek fordulóján milyen formában működött együtt a szovjet olajexportot bonyolító szindikátussal. Jelenleg eldönthetetlen, hogy Päts zsarolhatóvá vált-e emiatt.²⁹

Észtország megszállásai: gyilkolás, deportálás, holokauszt

■ Sztálin és Hitler vetélkedése a Baltikumot is „véres övezetté” tette (Snyder). Ezt azonban megelőzte a térség német–szovjet felosztása 1939-ben. A nyugati hatalmak passzívan nézték a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötését. A paktum titkos záradéka nyomán a Szovjetunió katonai fenyegetéssel elérte, hogy Észtország előbb támaszpontokat adjon át (1939), majd a teljes megszállás következett 1940-ben. Ezért érdekes Päts korábbi „szovjet olajkapcsolata”, az, hogy miért nem állt ellen Sztálinnak. A finnek ugyanis az 1939/40-es téli háborúban bebizonyították: ez nem lehetetlen. Ha nem is győztek, akkora veszteségeket okoztak, hogy tárgyalásra készítették Sztálint, s Nagy-Britannia mellett Európa egyetlen második világháborús hadviselőjeként elkerülték a megszállást.³⁰

Eközben a kétségtelenül rosszabb geopolitikai helyzetben lévő balti államok harc nélkül adták meg magukat. A behódoló Pätset a történelem utólag sem igazolta. A balti népek (az észtek is) vezetőik engedékenysége dacára a legsúlyosabb emberveszteséget szenvedték el a térségben, Lengyelország mellett. Sőt bizonyos tekintetben rosszabbul jártak: önállóságuk 51 évre megszűnt Sztálin 1940. júniusi megszállásával. Ekkor Päts a lett Ulmanisnál is megalkuvóbbnak bizonyult: hetekig hivatalában maradt, aláírta a szovjet megbízott, Zsdanov kormánylistáját, legitimálva a váltást. Olajkapcsolatai révén alkupozícióban lévőknek hihette magát, ám tévedett, hiába figyelmeztette riválisa, Tõnisson. 1940-ben mindkettőt letartóztatták. Riválisát megölték, Pätst talán Szibériában halt meg 1956-ban.³¹

A szovjetek 1940-ben „választásokat” tartottak, ahol csak a kommunistákra lehetett szavazni. A parlament szovjetköztársaságnak nyilvánította Észtországot, és „si-

keresen” kérte a Szovjetunióba való felvételét. Közben államosítások zajlottak,³² amit 1941-ben a nácik nehezen vagy egyáltalán nem fordítottak vissza.

A megszállások emberveszteségét Smith a teljes népesség 18, Lieven a 25 százaléka tette 1939–1944/45 között. Egy észtt állami bizottság szerint 1941-ben 42 800 halottja volt Észtországnak, közülük 10 ezren a háborúban estek el.³³ Az első szovjet okkupáció végén, 1941-ben, a helyi zsidóság tizedét, 419 embert hurcoltak el a szovjetek.³⁴ Az észttországi zsidóság háromnegyede a Vörös Hadsereg kivonulásakor távozott. Az 1941-es német megszálláskor Omakaitse néven alakult újjá az észtt paramilitáris szervezet. A német megszállás alatt a zsidók ellen elkövetett gyilkosságokat is részben az Omakaitse, illetve az észtt partizánok és a helyi rendőrség hajtotta végre német katonai parancsnokok utasítására. Észttországot 1941 decemberében minősítették „Judenfrei”-nak a nácik, megölve az ott maradt zsidóságot.³⁵ A meggyilkolt romák száma 400 és 1000 fő közötti. A nácik idején hatezer észttet és ezer észttországi oroszot öltek meg. A 30 ezer szovjet hadifogoly fele életét vesztette.³⁶

A második világháborúban harcoló észttetek egy része a németek és a finnek, másik része pedig a szovjetek oldalán küzdött. Előfordult, hogy egymás ellen is bevetették a többnyire kényszerrel besorozottakat. Ilyen volt a csata Tehumardinál 1944-ben.³⁷

Újabb megszállás és a partizánok: „észttetek Szibériába!” és a „szovjet Nyugat”

■ A második szovjet megszállás 1944-ben következett be. Egy észtt állami bizottság szerint 1944–89 között harmincezer személyt tartóztattak le, 23 ezret pedig deportáltak. A szovjethatalom 16 ezer ember halálát követelte.³⁸ Az orosz Alekszandr Gyukov történész-újságíró szerint a szovjet kormány „indokoltan és humánusan” lépett fel a náci kollaboráns észttetek ellen. Így „a represszió az észtt lakosság öt-hat százalékát érintette”.³⁹ Mertelsmann és Rahi-Tamm az 1940–51 közötti szovjet letartóztatásokat, deportálásokat, gyilkosságokat, munkatáborba hurcolásokat, a civil lakosság írtását, a kulákellenes kampányt, a tisztogatásokat és a partizánháborút 12 ütemre bontják. Úgy becslik, 130-150 ezer észtt lakost (minden nyolcadikat) tartóztattak le vagy hurcoltak el. A halálos áldozatok száma 40 ezer lehet. Felidézik Zsdanov feljegyzését is: „Észttetek Szibériába!”⁴⁰

Sztálinnal csak fegyveres partizánmozgalom szállhatott szembe. Az észtt lakosság másfél-három százaléka volt partizán, összesen 15-30 ezren lehettek.⁴¹ A szovjet államvédelem sokáig nem ért el sikert ellenük. Ám az 1949-es kollektivizálás ellehetetlenítette a partizánok bázisát. A hanyatláshoz a nyugat 1956-os tétlensége, a magyar forradalom magára hagyása is hozzájárult: kilátástalanná vált ekkor a további fegyveres küzdelem Észttországban is.⁴²

1953-tól azonban nemcsak ezért hanyatlott a partizánok aktivitása: a hruscsovi „olvadással” leállt a tömegterror. Innen datálódik a „szovjet Nyugat” mítosza: a kulturális szférában az ideológiai nyomás csökkent, legalábbis az orosz nyelvű nagyvárosokhoz képest.⁴³ Majd következtek a hruscsovi és koszigini szovjet gazdasági reformok. Ezek „kísérleti laboratóriuma” a hatvanas évektől Észttország volt.⁴⁴ A gazdálkodó egységeknél bevezetett önelszámolás mintát adott a későbbi függetlenségi törekvéseknek: az önelszámolás egész Észttországra való kiterjesztését négy közzgazdász vetette fel 1987-ben. Egyikük, Siim Kallas, ma az EU egyik biztosja, akit potenciális észtt kormányfőként emlegettek 2014 februárjában (e tanulmány írásakor), a tallinni koalíció válsága idején.⁴⁵

■ A második szovjet megszállással Észtországban folytatódott a russzifikáció. Betelepítéssel és deportálással kezdődött az *erőszakos* oroszosítás a negyvenes évek végén. Majd az *adminisztratív* (1950–60-as évek) és az *oktatási-kulturális* (1960–80-as évek) módszerek következtek.

Észtország lakossága az 1939-es 1,13 millióról 1945-ben 850 ezerre csökkent. 1955-re viszont elérte az 1,15 milliót. A betelepítéssel az oroszok aránya 20 százalékra nőtt (1959).⁴⁶ A tagköztársaság vezetői főleg oroszok és „jészek” – Szovjetunióból visszatért, észtil rosszul beszélő elszármazottak – voltak. Az észet kommunista pártban 1946-ban az oroszok aránya 52, az észteké 27, a jészeké 21 százalék volt. A helyi pártvezért, Nikolai Karotammot 1950-ben leváltották, talán a kollektivizáláskor mutatott erélytelensége miatt.⁴⁷ Ezután az észet párttagok jelentős részét leváltották, deportálták, s tovább nőtt az orosz–jészt befolyás.

A hatvanas évek oktatásbeli oroszosítása komoly ellenállásba ütközött. Észtországban ezután ritka szovjet kivételként nőtt az egymás nyelvén nem beszélők aránya. A betelepülők számára nem volt kényszer, hogy megtanuljanak észtil: öszzszövetségi vállalatokban dolgoztak, gyermekeik orosz iskolákba jártak. A nem észtek 12 százaléka tudott csak folyékonyan észtil.⁴⁸ Eva Tarm így emlékszik: „nem tudtunk semmit sem tenni, hogy megállítsuk ezt a folyamatot. Már azt sem éreztük, hogy a mi hazánk lett volna. A kerületünkben egyre több orosz bevándorló élt. Oroszul beszéltek a villamoson és az üzletekben; a kirakatokat orosz stílusban díszítették, ami idegen volt számunkra, és amit én mélyen utáltam. Ha az üzletben az anyanyelvemen beszéltem, rám kiabáltak, ha a fiamat leküldtem a boltba, üres kézzel tért vissza, mert nem beszélte oroszul.”⁴⁹

A hetvenes évekre a nacionalizmus vált az észet ellenállás meghatározó elemévé. 1972-ben két ellenálló csoport az észet függetlenség visszaállítását követelte, és az ENSZ-hez fordult, szabad választásokért. Ezért négy személyt elítéltek. Az észtek ezután kapcsolatba léptek a többi balti ellenzékivel: 1979-es „balti felhívásuk” a Molotov–Ribbentrop-paktum negyvenedik évfordulójára emlékeztetett. Tallinnban 1980-ban középiskolás diákok ezrei tüntettek a hatalom ellen.⁵⁰ A rendőrség leverte őket, ám negyven észet értelmiségi nyílt levélben utasította el az etnikai feszültség fokozódását. Az ellenzékiség ekkor anti-modernizációs és környezetvédelmi jellegűvé vált. A nem észet bevándorlóktól félve a bányászat fejlesztését és egy kikötő bővítését is ellenezték.

A glasznoszty lehetővé tette, hogy a Molotov–Ribbentrop-paktum évfordulóján, 1987. augusztus 23-án, a tallinni Hirveparkban tüntetést tartsanak pár ezren. Két év múlva már kétmillióan alkottak élő láncot az egész Baltikumban, hogy az ötvenedik évfordulón demonstráljanak.⁵¹ 1987-ben alakult meg az észet Kultúrtaács, amely azt az 1988-as dalünnepet szervezte, amelyen 300 ezren vettek részt, és amely a „dalo-ló forradalom” jelképévé vált.⁵² Itt követelte Trivimi Velliste – későbbi külügyminiszter – Észtország függetlenségét.

Oroszok és észtek a függetlenség (1991) után

■ Észtországban 1989-ben egyharmados volt az oroszok aránya, a nem észtek pedig 40 százalékot képviseltek. Velük szemben „restriktív állampolgársági gyakorlat”⁵³ érvényesült. A Szovjetunió 1991-es felbomlása után, az 1992-ben hatalomra került észet jobboldali elit az első köztársasághoz akart visszatérni: csak azok kaphatták meg az állampolgárságot, akik 1940 előtt is azok voltak, vagy felmenőjük rendelkezett vele.⁵⁴ Kivételek voltak, amit „nem reklámoztak” a hatóságok: az észet államnak tett

szolgáltatok fejében akár oroszok is kaphattak állampolgárságot.⁵⁵ A többieknek viszont nehézkes hatósági eljárásokkal kellett bajlódniuk.

Az észti törvényhozás óvatos volt: a parlamenti választásokon nem szavazhattak „hontalanok”, de önkormányzatokra voksolhattak a helyben regisztráltak. Az észti törvények bizonyos ideig tartó helyben lakást írtak elő, illetve észti nyelvtudást az állampolgárság megszerzéséhez. Így 1992–99 között 30 százalékkal emelkedett a választásokon részvételre jogosultak száma.⁵⁶ A hontalanok arányáról ellentmondóak az adatok: egyesek 12,4 százalékra becsülték őket 2000-ben (2006-ban pedig nyolc százalékra).⁵⁷ Mások ennél többet sejtene: félmillióból csak 113 ezren váltak észti, százezren pedig orosz állampolgárok 2000-ig.⁵⁸ 1993-ban felújították az 1925-ös törvényt a kisebbségek kulturális autonómiájáról, ennek azonban nem az oroszok a fő haszonélvezői, hanem parányi kisebbségek: például a finn-ugor inkerik, akik 2004-ben éltek e lehetőséggel.⁵⁹

Az észti elit újrazekzdte 1991 után a nemzetépítést: a hangsúlyt ezúttal az etnikai jellegre tették.⁶⁰ Ezért nevezi David J. Smith *etnikai demokráciának* az észti politikai berendezkedést: az 1991 utáni politikai rendszer természete abban rejlik, hogy egy multietnikus államban a „magnemzet” magasabb intézményi státussal bír, mint amennyit a számszerű aránya magyarázna az államon belül. Az etnikai demokráciában bizonyos polgári és politikai jogok mindenkit megilletnek, és bizonyos kollektív jogokat kiterjesztenek az etnikai kisebbségekre.⁶¹ Ám Lagzi paradoxonra mutat rá: az észti törvények szerint kisebbségi közösséghez csak állampolgársággal rendelkezők tartozhatnak,⁶² márpedig nem minden észti lakos kapott állampolgárságot. Az első jobboldali kormány, Mart Laar vezetésével 1992-től privatizációt és liberalizációt kombináló reformot hajtott végre. Ez burkolt etnikai gazdaságpolitika volt. Az ipari szubvenciók gyors leépítése nemcsak a hatékonyságot javította, hanem hozzájárult 56 ezer oroszajkú munkás kivándorlásához.⁶³

Laar egyik utódja, Andrus Ansip kormányfő még merészebb volt: 2007-ben az orosz iskolákban is megnövelték az észti nyelvű órák számát a felsőbb osztályokban. Ugyanebben az évben az észti kabinet a Bronzkatonát – az 1944-es „felszabadítónak” állított szovjet világháborús emlékművet – eltávolította Tallinn belvárosából. Az intézkedés utcai összecsapásokat váltott ki. Az 1991 óta legsúlyosabb etnikai konfliktusban egy személy – orosz állampolgárságú fiatal – meghalt, 153 megsebesült, nyolcszázat pedig letartóztattak. A szobor a szovjet elnyomást jelképezte az észtek szemében, ám az oroszok meg akarták védeni. Az ügy diplomáciai konfliktust is kiváltott Észtország és Oroszország között. Súlyos internetes támadás ért több fontos észti intézményt is ekkor.⁶⁴ A Tallinni Egyetemen tanító német történész, Karsten Brüggemann szerint Oroszország nem volt hajlandó a történelmi dialógusra a balti köztársaságokkal, miközben az észti kormány politikai fegyverként használta a történelmet. Am Észtország jövője „binacionális”, vagyis két nemzetet alapul Brüggemann szerint.⁶⁵

Az 1991 óta zajló etnikai nemzetépítés eredményeként 2013-ban 69,9 százalék volt az észtek aránya (1989: 61,5 százalék) Észtországban. Az oroszok közben 30,3 százalékról 25,2-re, az ukránok pedig 3,1-ről 1,7 százalékra fogytak. Az oroszok 86 százaléka két olyan régióban tömörült 2011-ben, ahol a Bronzkatona elmozdítása négy évvel korábban zavargásokhoz vezetett. Tallinnban és környékén a lakosság 31,3 százalékát teszik ki. Narvában és környékén pedig abszolút többséget, 72,5 százalékot alkotnak.⁶⁶ Döntő változást hozott Észtország történetében 2004: EU-taggá vált a három balti állam. Olyan regionális együttműködés tagjai lettek, amely minden korábbinál nagyobb biztonsági garanciákat jelent. Észtország 2011-ben az eurózónához is csatlakozott.⁶⁷ Tallinn kisebbségvédelmi egyezményeket is ratifikált,⁶⁸ ez azért fontos, mert Oroszország figyelemmel kíséri a határain túli oroszok sorsát. Észtország és az észti nemzeti

■ JEGYZETEK

1. A finnek a 20. században többször is angolszász háttértámogatást kaptak. Így „csak” finlandizációig, közvetett befolyásig jutott Moszkva. Az északet 1920-ig még segítette a brit tengerészet, később ez a támogatás gyengült. Georg von Rauch – Romuald J. Misiunas – Rein Taagepera: *A balti államok története*. 1994. 42. 69–70.
2. Hitler Észt-, Lettországra, majd Litvániára ismert el szovjet igényt. Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 129–130.
3. Toivo U. Raun: *Észtország története*. 2001. 143.; John H. Wuorinen: *A History of Finland*. 1965. 300–301.
4. Timothy Snyder: *Véres ővezet*. 2012. 450–451; Reinhard Wittram: *Baltische Geschichte*. 1954. 244.
5. Rein Taagepera: *Estonia. Return to Independence*. 1993. 4.
6. David J. Smith: *Estonia*. In: Smith–Pabriks–Purs–Lane: *The Baltic States*. 2002. 1–196; 76.
7. Lennart Meri korábbi észt köztársasági elnök megfogalmazása a tartui békéről. Smith: i. m. 1.
8. 1561–1710 között a livóniai és a svéd háborúban 250-ről százra, az északi háborúban 350-ről 150 ezerre csökkent a lélekszám. Mart Laar: *Little Country That Could*. 2002. 29–30; Raun: i. m. 43.
9. Georg von Rauch: *Aus der baltischen Geschichte*. 1980. 416. 581.
10. Az észt állam „ősi függetlenségének visszaállításáról” Louis Léouzon Le Duc írt *La Baltique* c. könyvében. Lennart Meri: *Foreword*. In: *Estonia. Identity and Independence*. (Szerk.: J.-J. Subrenat.) 2004.
11. Csekey István: *Észtország állammá alakulásának története és államrendje*. 1932. 4.
12. 1918–20-ra a földek majdnem háromötöde észt paraszti birtok volt. Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 16.
13. Anatol Lieven: *The Baltic Revolution*. 1993. 118. ill. xxxvi. o.
14. A 2010-es terv feladata „az észttel szembeni pozitív attitűd” kialakítása, az észtnyelvűség őrzése a kutatásban és a felsőoktatásban, a nyelv „nemzetközi jelenlétének” garantálása. Jüri Valge: *Az észt nyelv életének meghatározó irányai 2010/2011-ben*. In: *Kis nyelv – nagy stratégia*. (Szerk. Pomozi Péter.) 2011. 21–29; 22.
15. Ea Jansen: *The National Awakening of the Estonian Nation*. In: *Estonia. Identity and Independence*. (Szerk. J.-J. Subrenat.) 2004. 83–105; 90.
16. Edward C. Thaden (szerk.): *Russification in the Baltic Provinces and Finland. 1855–1914*. 3.
17. James D. White: *Nationalism and Socialism in Historical Perspective*. In: *The Baltic States*. (Szerk. G. Smith.) 1996. 13–40. 18; Rauch: i. m. 416., 581; Alexander Schmidt: *Geschichte des Baltikums*. 1993. 122.
18. White: i. m. 29.
19. White: i. m. 31.
20. Schmidt: i. m. 161.
21. Smith: i. m. xii. o.
22. Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 30–31.
23. Raun: i. m. 125–126.
24. *Estonian Life Stories*. (Szerk. Tiina Kirss; összeállította Rutt Hinrikus.) 2009. 270.
25. Nicholas Hope: *Interwar Statehood: Symbol and Reality*. In: *The Baltic States*. (Szerk. G. Smith). 1996. 41–68. 47; Schmidt: i. m. 253–254.; Andres Kasekamp: *A history of the Baltic States*. 2010. 114.
26. Hope: i. m. 59–60.; Schmidt: i. m. 256–257.
27. Kasekamp: i. m. 115–116; 118.
28. Iskolákat, kulturális intézményeket alakítottak a döntési jogokkal felruházott kisebbségek. Taagepera: i. m. 3.
29. Jaak Valge: *Top Estonian Politician Konstantin Päts's Financial Dealings with Moscow*. *Journal of Baltic Studies* 2012. október 2. 459–478.
30. Max Jakobson: *Finland in the New Europe*. 1998. 5–6.
31. Rauch: i. m. 629.
32. Schmidt: i. m. 305.
33. Walter M. Iber – Peter Ruggenthaler: *Drei Besatzungen unter zwei Diktaturen*. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. 2007. 276–296; 291–292.
34. *Holokoszt na tyerritorii SZSZSZR*. (Szerk.: I. A. Altman.) 2009. 1115–1116.
35. Kilencszáznál is több áldozatról van szó. *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. (Szerk. Gershon David Hundert.) 2008. Vol. I. 483; Altman: i. m. 1117.
36. Iber–Ruggenthaler: i. m. 293–294.
37. A Waffen-SS „Észt Légijárába” 500 önkéntes jelentkezett 1942-ben, a sereg nagy része sorozottakból állt. A finn hadseregben és haditengerészetnél 2-3 ezer észt harcolt. A Vörös Hadsereg 33 ezer észtet mozgósított 1941 nyarán. Jelentős részük nem harcban, hanem munkatáborban halt meg. *Estonian Life Stories*. i. m. 513–515; 524.
38. Iber–Ruggenthaler: i. m. 294.
39. A Gyukov: *Esztország mif o „szovjetszkoj okkupacii”*. http://militera.lib.ru/research/pyhalov_dukov/05.html (Letöltés időpontja: 2014. február 15.)
40. Olaf Mertelsmann – Aigi Rahi-Tamm: *Estland während des Stalinismus 1940-53*. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. 2012. 99–112. 100; 111–112.
41. Iber–Ruggenthaler: i. m. 294–295.
42. Laar (1992): i. m. 1–3.
43. Marju Lauristin – Peeter Vihalemn: *Recent Historical Developments in Estonia*. In: *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. 1997. 75.
44. Lauristin–Vihalemn: i. m. 76.

45. A négy aláíró: Edgar Savisaar az Észt Népfront alapítója, később kormányfő, jelenleg Tallinn polgármestere; Siim Kallas volt kormányfő, jelenleg EU-biztos; Mikk Titma az észt párt KB-titkára volt; Tiit Made közigazdász. A 2014-es helyzetről: <http://news.postimees.ee/2697124/kallas-i-never-peddled-myself> (Letöltés: 2014. II 16.)
46. Lieven: i. m. 183.
47. Laar (1992): i. m. 40–41; Rauch–Misiunas–Taagepera: i. m. 230–231.
48. Smith: i. m. xxiii.
49. Tarm visszaemlékezését idézi Lieven: i. m. 82–83.
50. M. Laar – L. Vahtre – S. Vahtre – H. Valk: *Észtország története*. 1999. 232.
51. Bojtár Endre: *A rendszerváltás a balti államokban*. *História* 2001/9–10. 25–28; 27.
52. Doris Hela Parel: *Egyszer majd úgyis győzni fogunk!* In: *Észtország a fordulat után*. (Szerk.: Bereczki Gáborné Mai Kiisk.) 1994. 15–16.
53. Lagzi Gábor: *Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban*. Bp., 2008. 22.
54. Kasekamp (2010): i. m. 173.
55. David D. Laitin: *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*. 1998. 4.
56. Raun: i. m. 277.
57. Minority Rights in Estonia. http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/LIC_Estonia99.pdf (Letöltés: 2014. február 16.)
58. *Region State and Identity in Central and Eastern Europe*. (Szerk. Judy Batt, Katarzyna Wolczuk). 2002
59. Lagzi: i. m. 9.
60. Timm Beichelt–Michael Minkenberg: *Explaining the Radical Right in Transition*. 13. http://www.europa-ni.de/de/forschung/institut/institut_fit/publikationen/discussion_papers/2002/03-02-Beichelt_Minkenberg.pdf
61. Smith: i. m. 74.
62. Lagzi: i. m. 22.
63. Smith: i. m. 133.
64. Lagzi: i. m. 18., 21.
65. Karsten Brüggemann: *Denkmäler des Grolls*. In: *Osteuropa*. 2008/6. 129-146. 130-131., 146.
66. <http://www.stat.ee/34278>; <http://www.stat.ee/67693> (Letöltés: 2014. II 16.)
67. http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/countries/estonia_en.htm (Letöltés: 2014. február 16.)
68. Lagzi: i. m. 6.

